

William Sturtevant a *Does anthropology need museums?* [Szüksége van-e az antropológiának múzeumokra?] című tanulmányában (Proceedings of The Biological Society of Washington, 1969. Vol. 82., 619–649) pedig már a hatvanas évek végén figyelmeztetett arra, hogy a néprajzi múzeumok „megkövesedett intézmények”, amelyeknek „olyan rossz hírük van, mint egy bordélyháznak”. Később persze feloldják ezeket a provokatív állításokat, viszont érdemes elgondolkodni a kijelentések háttérében húzódó indítatásokon.

Provokatív kérdésekből sincs hiány: miként fogják a múzeumok újradefiniálni önmagukat és kialakítani sajátos identitásukat az egyéb kiállítóterek (művészeti galériák, művészeti/történeti múzeumok, művészeti vásárok és biennálék) jelentette versenyben? Fennáll-e a veszélye annak, hogy a nagyközönség figyelmének felkeltése érdekében a múzeumok hajlamosak lesznek a néprajzi tárgyak vizuális vonzerejét előtérbe helyezni – visszatérve az „egzotikum” és „másság” hangsúlyozásához? Milyen kritériumok szerint lehet gyűjteni a kortárs fogyasztói tárgykultúra bizonyos elemeit? Hogyan tud reagálni egy néprajzi múzeum a globális áramlatokra, újra kell-e gondolnia saját közönségének

összetételét? Egyáltalán lehet-e tudni, hogy ki jár néprajzi múzeumba, milyen szociális, kulturális, társadalmi háttérrel rendelkezik? Mit várnak el a múzeumtól turistaként, kutatóként vagy éppen annak a közösségnek a tagjaként, ahonnan a múzeumi tárgyak származnak? Fel lehet-e megfelelően készülni az online, virtuális látogatók által támasztott igényekre? Mit próbálnak véka alá rejtteni a már meglévő múzeumépületek felújításával vagy újak építésével? Egyáltalán: kinek van, és kinek lesz szüksége néprajzi múzeumokra?

Nem állítom, hogy a kötetben szereplő tanulmányok minden kérdésre választ (sem receptet!) adnak, de igyekeznek körültekintően kontextualizálni a felvetett témákat. Az útkeresés és a felmerülő problémák sokfélék, és nem választhatók el az egyes régiók/országok kultúrpolitikájától. Éppen ezért minden kérdésfelvetést az esettanulmányok kontextusában lehet legérvényesebben értelmezni, viszont a megfogalmazott dilemmák továbbgondolása, testreszabása minden bizonnyal közelebb visz a „saját” néprajzi múzeumaink átalakulásának megértéséhez is.

Molnár Beáta

Egy állameszme etnogenezise

Borsi-Kálmán Béla: Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise. Magyar Szemle Könyvek, Bp. 2018. 230 old.

Nicolae Iorga rendkívül találó című könyve (*Byzance après Byzance*) méltán utalt román vonatkozásban a bizánci örökség továbbélésére, amit azóta számos román történész, művelődéstörténész és írók újra meg újra megfogalmaztak és alátámasztottak újabb és újabb érvekkel. A megörökölt „birodalmi eszme” vissza-visszatért a balkáni népek történelme során, mikor a középkor folyamán, mikor a 19. és a 20. században mint a szervező

nemzeti államok túlméretezett területi igényeinek szellemi előképe.

Az államiságnak, illetve a hozzá tapadó „mi tudatnak” kulcsszerepe volt mind a középkorban, mind az újkortól kezdődően a modern nemzeti identitástudat kialakulásában. Enélkül nehezen képzelhető el az államiság, ugyanakkor – kialakulása után – az államiság maga is az identitástudat részévé lesz. A történelem során az időszakosan megszünt

államiság eszméje (ld. pl. Lengyelország) felerősítheti az identitástudatot, amiként ez utóbbi maga is erősíti az államiság eszméjét.

Borsi-Kálmán Béla könyvének címe méltán utal az egykor volt birodalom kései szellemi örököseinek azon sorozatosan hamvába hullt próbálkozásaira, melyek arra törekedtek, hogy törökellenes harcukkal valamiként kivívják szabadságukat, és megvalósítsák az egykor volt birodalom folytatásaként a saját – néha nagyon is túlméretezett – birodalmukat. Ez nyomta rá bélyegét az ortodox vallású balkáni népek történetére mondhatni napjainkig (ld. a balkáni háborúk az első világháborút megelőzően vagy a 20. század végi balkáni harcokat). Ma már nyilvánvaló e próbálkozások – a *túlméretezett* nemzeti államok – akrononisztikus volta, amelyek a nemzeti kizárólagosságot állították szembe a sok évszázados közös múlttal.

Közelsége ellenére a Balkán, „Európa puszkaporos hordója”, illetve az ottani népek mozgalmas története az évszázadok során a szakemberek körén kívül szinte alig ismert a magyar olvasók előtt. A birodalmak váltakozása (a Római Birodalom, majd a Keletrómai, azaz a Bizánci, majd az Oszmán Birodalom), majd különböző népek betérése vagy megtelepedése (szlávok, bolgárok, kunok), s az ezenközben bekövetkezett háborúk sorozatosan átalakították a Balkán-félsziget etnikai, társadalmi és főleg politikai térképét, elpusztítva a vonatkozó írott történelmi források egy jelentős részét, ezért is viszonylag kevésbé vagy foghíjasan ismert a balkáni népek története, beleértve az ottani romanizált népességet is. Nem véletlen, hogy már a humanistákat is foglalkoztatta Erdély ókori lakosságának kérdése és emlékei. A 16. század végén Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár dialógusában (*De administratione Transilvaniae*, 1584) azt feszegette, hogy mi lehet a magyarázata annak, hogy oly nagy a különbség az egykori római civilizáció és a magukat azok leszármazottainak tartó erdélyi románok életformája között.

Hosszú ideje tartó vita, hogy a Dunától északra, illetve a Dunától délre lakó románság két nagy csoportja mikor és hol alakult ki, mikor váltak szét, és északról dél felé vagy ellenkezőleg, déli irányból észak felé indult el e népcsoport egyik vagy másik része. Mivel

ez a kérdéskör szorosan összefügg a román nép kontinuitásának kérdésével, egyben az oly sokat vitatott Erdély-kérdéssel is, a történészek és nyelvészek közül sokan foglalkoztak a románság kialakulásával, térbeni mozgásával. Mivel a román tudósok között sem volt meg az összhang, voltak időszakok, amikor eléggé egyoldalúan taglalták e kérdéskört, mikor elhallgatva egyes tényeket, mikor sommásan elítélve a kontinuitást tagadó vagy megkérdőjelező ellenvéleményeket. A balkáni románság története és sorsa többnyire csak egy szűk kör előtt ismert.

Az erdélyi magyar olvasó elsősorban a románság és a román nyelv kialakulása kapcsán hallhatott az iskolában a románság négy főbb csoportjáról, nevezetesen: a Balkán-félszigeten az aromán vagy macedoromán, ugyanott, a Meglen vidékén élő meglenoromán, az isztriai félszigeten, Északkelet-Olaszországban, az isztroromán, valamint a Dunától északra élő ún. dákoromán nyelvjárást beszélő románokról. Ez utóbbiak, akik Havasalföldön, Moldvában, Besszarábiában, Bukovinában és Erdélyben élnek, messze „a legismertebbek”, mivel a román államiság részeként a történelemkönyvek szinte kizárólag csak róluk szólnak.

Könyvében Borsi-Kálmán Béla főleg a magyar olvasó számára egy mondhatni teljesen ismeretlen világot mutat be, amikor a fanarióták, másrészt balkáni románság (arománok/macedorománok) múltjába kalauzol el bennünket.

Tematikájában, de műfajisága tekintetében is egymástól eléggé eltérő a könyv négy fejezete, melyek egyrészt együttesen, másrészt külön-külön Borsi-Kálmán Béla eddigi kutatásait elmélyítve támpontul szolgálnak a román történelem néhány alapkérdésének nagyon is szükségszerű továbbgondolására.

A könyv egyáltalán nem egy könnyű olvasmány. Ugyanis a szerző óriási tudományos apparátusra támaszkodva, a régebbi és újabb szakirodalom rendkívül átfogó és alapos ismeretéről téve tanúságot, részletesen, néha árnyalatokig elmenően ismerteti a fontosabb tudományágak – történelem, nyelvészet, szociológia stb. – képviselőinek véleményét az általa tárgyalt kérdésekről.

A könyv első fejezete (*Phanar, Fener, fanarióták, fanariotizmus*) a Török Birodalomnak egyik sajátos társadalmi csoportjának főbb jellemzőit próbálja meg tisztázni a lexikonok, kézikönyvek és a szakirodalom segítségével. A bő idézetek néha árnyalatokban, néha lényeges véleményeltérésekkel tükrözik az egykori Bizánci Birodalom Konstantinápolyban élő, illetve oda telepített görög lakosainak sorsát, szerepét és fő ismérveit, jellemvonásait, mely utóbbiakat erkölcsi vonatkozásban nem éppen egyértelműen pozitív jelentéssel fanariotizmus (máskor bizantinizmus) néven is szokás emlegetni.

Bizánc, azaz Konstantinápoly elfoglalása után (1453) a törökök az egykori birodalom vezető etnikumának számító, életben maradt, utóbb Kis-Ázsiából is áttelepített görögöket – egykori nemes családokat, valamint kézműveseket és kereskedőket – összegyűjtötték és letelepítették, elsősorban Konstantinápoly Fanar nevű negyedében. Innen a fanarióta elnevezés. Feltehetőleg nem feltétlen emberbaráti, hanem gazdasági és főleg ellenőrzési szándékoktól vezetett tette ezt lehetővé II. Mehmed szultán. Ő volt az, aki ekkortól biztosította autonóm közösségként a kisebbségi sorba került konstantinápolyi görögök rendkívüli státusát, egyben elismerte, hogy a különleges jogállású konstantinápolyi pátriárka a birodalom valamennyi ortodox hitű keresztény lakosa érdekeinek az egyedüli képviselője. Az ő feladata volt az ortodox vallásúak képviselője a hatalommal szemben, illetve a felettük gyakorolt bírói tiszt feladatának az ellátása. Ez a kedvezményezett jogállás az autokratikus oszmán birodalom keretén belül egy adott fokú védeltséget biztosított elsősorban a konstantinápolyi görögöknek, amit ők tőlük telhetően maximálisan meg is próbáltak kihasználni. A patriarchátus köré szerveződve, mintegy állam az államban, az ortodox görögök sajátos adottságaikat, elsősorban nyelvismeretüket, de a Bizánci Birodalomból örökölt, majd az új körülmények között a legmagasabb fokon továbbfejlesztett alkalmazkodási tulajdonságaiknak birtokában, különösen a keleti vonásokat felmutató bonyolult állami bürokrácia körülményei között egy sajátos túlélési stratégiát alkalmazva, szinte nélkülözhetlenné tették magukat a Török

Birodalom keretén belül. Nyelvismeretük és a már említett tulajdonságaik, nemkülönbön eligazodási rutinjuk az ugyancsak korrupt török államapparátus szövevényes útvesztőiben főleg az anyagi eszközök maximális felhasználásával még így sem volt mindig elégséges a túléléshez. Fontos tisztségek betöltésekor – főfordítóként (dragomán) vagy diplomáciai megbízatások ellátása során vagy gazdasági ügyletek lebonyolítóiként – arra is alkalmuk nyílt, hogy a maguk módján befolyásolják a Török Birodalom politikai, gazdasági döntéseit, miközben nem voltak mohamedán hitűek. Kifinomult politikai érzékük, párosulva a törökökétől elütő műveltségükkel és főleg alkalmazkodási képességük lehetővé tette számukra a boldogulást és a túlélést egy számukra lényegileg idegen közegben. Így váltak mondhatni nélkülözhetlenné a török birodalomban, így lehetett a görög nyelv *lingva franca* főleg a Balkánon, így válik gyakorlattá, hogy nagyon gyakran a források görögöknek nevezik a balkáni ortodoxokat.

Valójában a fanarióták egy sajátos szimbiotikus viszonyt alakítottak ki a törökökkel, akik sajátos mentalitásuk, főleg keleti és elsősorban vallási magasabbrendűségük tudatában nem kívántak szorosabb kapcsolatba kerülni az idegenekkel, különösképpen nem a keresztényekkel. Erre a kapcsolattartásra használták ők a fanariótákat, akik „nélkülözhetlenségük” tudatában ott próbálták kamatoztatni érdekeiket, ahol csak erre mód nyílt, ezért kockáztatva akár az életüket is. A fanarióták jártassága és említett tulajdonságaik szolgálnak magyarázatul a gazdasági életben vállalt szerepükre (pénzügyek, különösen az adóbeszedés, kereskedelem). Részben kiváltságolt helyzetükből, de egykori politikai múltjuk visszfényeként, nem kis mértékben azonban pénzhéségük eredményeként sikerült elérniük, hogy egy évszázadon át az ő köreiből nevezzék ki a havasalföldi, illetve moldvai fejedelmeket egészen a 19. század elejéig. Ezek szerint a „fanarióta” valójában egy gyűjtőfogalom, amely nem feltétlen jelöl kizárólag görögöket, mint ahogy a két román fejedelemségbe őket követő, néha nem kiszámú embereik sem voltak kizárólag görögök, hanem sokkal inkább „balkániak”. Havasalföldön és Moldvában a fanarióták idővel

keveredtek a helyi elittel, a bojárssággal, amely lassan átvette a „görög szokásokat”, amelyek jellemzik majd a két román fejedelemség vezető rétegét és nem csak, egészen a francia kultúra későbbi eluralkodásáig, ami szintén a fanariótáknak volt köszönhető.

Borsi-Kálmán Béla érdeme, hogy elsősorban a magyar olvasó előtt könyvében fellebbenti a fátylat nem csupán a fanariótákról, hanem egy olyan alig ismert népcsoport történetéről, mint a balkáni románság, amely az ottani államok keretén belül élt, és ma is él, igaz, egyáltalán nem irigylésre méltó körülmények között. Az első adatok a balkáni románságról, akiket ma jobbára arománoknak vagy macedorománoknak neveznek, a 10. századi történeti forrásokban a mai Görögország területén élő *vlahok*ról szólnak, három évszázaddal megelőzve a Dunától északra élő ún. dákorománokról szóló adatokat.

A Balkán-félszigeten a görögök mellett élő egykori romanizált népesség az egymást váltó birodalmak és a betörő vagy betelepülő népek és népcsoportok (avarok, szlávok, törökös bolgárok, kunok) nyomása alatt szétszóródtak, és voltak olyan csoportok, mint például akik egykor a Haemus hegységben éltek, amelyek eltűntek, megint mások, mint az isztrorománok is, akik messzire elkerültek. Legnagyobb részük megmaradt az Epirusz és Thesszália, főleg a Pindosz-hegység térségében, amely nem más, mint a balkáni arománok szállásterülete a hajdani Macedóniában. Nem messze e vidéktől található a ma is létező, görögül Nagy-Oláhországnak nevezett vidék, amiként ugyancsak a Pindosz vidékén az oklevelek megemlítik Kis- és Magas-Oláhországot. Nagyon gyakran az arománokat származási helyük vagy szomszédságuk szerint mikor *görögnek, mikor szerbnek, bolgárnak vagy albánnak* nevezték. Az arománok nagy létszáma magyarázza szerepüket a 12–13. század fordulóján kialakult bolgár–vlah cárság létrejöttében. Kései, 18. századi vélemények szerint a 18. században összlétszámuk elérte az 500 000 főt.

A keleti keresztény, azaz ortodox hitű, romanizált lakosság alapfoglalkozása elsősorban a legelőváltó pásztorkodás (transzhumancia) volt, bár utóbb feltűntek a városokban is mint kereskedők, kézművesek,

kalauzok. Ezeknek a vlah közösségeknek egy része katonai feladatok ellátása fejében közigazgatási autonómiával rendelkezett, melyet még a bizánci korból sikerült átmenteniük. Kisebbségi sorban a balkáni románok az anyanyelvük mellett a görög nyelvet is beszélték, amely mintegy *lingua franca* szerepet töltött be a térségben. Alacsonyabb létszámuk miatt és kisebbségi létükből fakadóan, ha megváltoztak életkörülményeik, jól tudtak alkalmazkodni és integrálódni, s ezért „kaméleonszerű”, képlékeny identitással rendelkeztek. Etnikai önazonosságuk erősítése helyett szívesebben választották a gazdasági érvényesülés útját.

Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után a Balkánon berendezkedő Oszmán Birodalom fokozatosan arra törekedett, hogy felszámolja egyrészt a keresztény ortodox közösségek autonómiáját, másrészt mind súlyosabb pénzügyi, illetve katonai terheket vessen ki a helyi lakosságra. Ennek eredményeként egy folyamatos és nagyarányú „balkáni” népmozgásra került sor a Dunától északra elterülő területekre, azaz Havasalföldre és Moldvára. Az észak felé irányuló népmozgásnak a magyarázata egyrészt a két román vajdaság ortodox jellege, másrészt sajátos státusuk, mivel a törökök nem kebelezték be ezeket a területeket a birodalomba. Ugyanis egykori függőségük hagyománya a Magyar Királysággal szemben átmentődött a Mohács utáni korszakra, aminek folyományaként az Oszmán Birodalom elismerte viszonylagos autonómiájukat, és a kapitulációknak nevezett egyezséglevelekkel rögzítette e két terület pénz- és terménykötelezettségeit vele szemben, egyben elismerte, hogy a muzulmánok nem vásárolhatnak földbirtokot a két fejedelemségben, ahol muzulmán templomokat sem építhetnek.

E folyamatok fényében a szakirodalom az utóbbi időben jóval korábban, már a 16–17. századtól egy *prefanarióta* korszakkal számol, amely – mint olyan – megelőzte a tényleges fanarióta uralom korszakát (1711/1716–1821), amikor a Török Birodalom már maga nevezte ki Havasalföld és Moldva fanarióta uralkodóit.

A fentebb vázolt folyamatot jelentős mértékben módosította és tovább árnyalta egy módszertani

szempontból is rendkívül figyelemreméltó, nemrégiben Franciaországban megjelent tanulmány szerzőjének – Lidia Coțovanu – eredményeit szeszemenően kamatoztatja könyve második fejezetében Borsi-Kálmán Béla.

Ezek szerint a 14. századtól kezdődően a Dunától délre elhelyezkedő területekről a folyamatos népességbeáramlás nyomán a Havasalföldre és Moldvába letelepedettek jelentős adományokat tettek *egykori* lakóhelyük egyházai és egyházi intézményei számára.

A mintegy 4000 ószláv, majd újjörög nyelvű oklevélből összegyűjtött névanyag alapján meg lehetett állapítani, hogy az adományozók eltérő földrajzi vidékekről és rendkívül változatos társadalmi közegekből származtak a legmagasabb rangúaktól a katonákon át a falusi előjáróig. Néhány, viszonylag kisszámú esettől eltekintve, amikor az adományozók a Magyar Királyság, Lengyelország vagy a „kozákföld” területéről jöttek, a legtöbben (87%) a Dunától délre található olyan területekről származtak, mint „török ország”, „görög ország”, „bolgár ország”, Szerbia vagy Rumélia. Közülük 141 személy délszlávok lakta területéről érkezett, akiket a korabeli forrásokban általában *szerbeknek* neveztek, míg legnagyobb részük – 224 fő! – egy földrajzi szempontból nagyon is jól körülhatárolható területről származott, amely ma részben Görögországhoz, részben Albániához tartozik, s amely megfelel az Epirusz és Thesszália, főleg a Pindosz-hegység vidékének, amely nem más, mint a balkáni arománok szállásterülete. A „szomszédság” miatt egyeseket „albán” jelzővel illeték, megint mások törökös neveket, esetleg keresztény eredetű keresztneveket viseltek, miközben azonban mind ortodox (!) vallásúak voltak.

E területek lakói, feltehetőleg még a Bizánci Birodalom idejéből olyan közösségekből származtak, melyeknek tagjai a katonai szolgálataik vagy „hasznos gazdasági vagy adminisztratív tevékenységük” fejében korlátozott autonómiával rendelkeztek. Valószínűleg a berendezkedő és a török uralom mind súlyosabb terhei elől és korlátozott autonómiájuk fokozatos felszámolása nyomán ez az ortodox vallású és a *jus valachicum* (oláh szokásjog) szerint élő románságnak egy része – és nem csak ő – időben

szakaszosan észak felé, Havasalföldre és Moldvába migrált, melyek lakosságának túlnyomó része ugyancsak ortodox vallású volt. Elgondolkodtató jelenség, hogy a korabeli török forrásokban a havasalföldi és moldvai románokat „fekete oláhoknak”, míg a Dunától délre élőket „fehér oláhoknak” nevezték. (Kevesen tudják, hogy ennek a délről jövő – néha vegyes népességnek – a kései leszármazottai itt-ott még ma is megtalálhatók egyes Duna menti településeken, mint ahogy Bukarest környékén és nem csak ott, számos bolgár település létezik napjainkig.)

De ez a népmozgás nem állt meg a két román fejedelemségnél, ugyanis a „görög” kereskedők Erdélyen át eljutottak egészen Bécsig. Róluk szólnak már a 16–17. századi erdélyi országgyűlések rendelkezései, amelyek szabályozzák tevékenységüket. Más, főleg gazdasági jellegű történeti források már a brassói, ill. szebeni „görög” kereskedőházakról és azok tevékenységéről tesznek említést. Csak a másmylen etnikumúak használták az ő megjelölésükre más földrajzi vagy népnveket. Az aromán népességnek ezt a folyamatos beáramlását Havasalföldre és Moldvába azért nem említik ekként a történelmi források, mert azonos vallású és lényegében ugyancsak román etnikumú, azaz a helyiek által érthető nyelvet beszélőkről volt szó. Különbözik az eredeti lakóhelyük egyházainak tett adományait az jelzik, hogy az onnan elszármazottak még jó ideig nem felejtették el egykori lakóhelyüket, annál is inkább, mert azt is tudni lehet erről a népességről, hogy tagjai klánokban éltek, és visszamenőleg legkevesebb öt nemzedékig nyilvántartották felmenőiket.

Amúgy összevetve a fanarióta kor mintegy 40-50 fejedelmi családnevét a Coțovanu-féle adományozó nevekkal – nem véletlenül –, nyelvtipológiailag számos átfedésre, névegyezésre lehetett figyelni!

Egy névtudományi kitérő erejéig, éppen az arománok északi migrációja kapcsán a könyv szerzője választ keres arra, hogy eltérően Moldvától és Erdélytől, ahol az -eanu, -ianu végződésű családnevek a gyakoribbak, az egykori Havasalföld területén miért oly gyakoriak az -escu, illetve -cu végződésű családnevek. Okfejtése, amely a balkáni

aromán nyelvjárás egyik sajátosságára vezet vissza az „-escu-kérdést”, meggyőzőnek tűnik.

Az arománok többnyire kisebbségi sorban kialakított alkalmazkodó- és nagyfokú integrálódási képessége magyarázza azt a tényt, hogy komoly szerepet játszottak az egyes balkáni nemzeti államok létrejöttében. Különösen érvényes ez éppen a nyelvi és a vallási azonosság jegyében Havasalföld és Moldva esetében. A 19. századi utazók, de a Regátban hosszabb ideig élő magyarok – Veress Sándor vagy Oroszhegyi (Szabó) Józsa – is felfigyeltek az úgymond „idegenek” jelentős arányára a két román fejedelemségben, utóbb Romániában mind az elit, mind a középosztály szintjén. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az arománok 20. századig tartó beáramlása nyomán, különösen jelentős szerepük volt Románia, azaz a román állam, a román identitástudat létrejöttében és további sorsának alakulásában. Csak egy-két példa erejéig említünk meg olyan „délről származó” jeles román személyiségeket, mint Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, Alexandru Ioan Cuza, Nicolae Iorga vagy Take Ionescu. (A hetvenes években egy gyulaféhevári kiszállás során a gyulaféhevári szállodában szobatársam volt egy aromán úriember, aki órákon át sorolta a román művelődési és közélet valóban közismert aromán származású személyiségeit.) Azt már az arománok szerepvállalása és hányattott sorsa Romániában a 20. században magyarázza, hogy napjainkban kérték, őket mint különálló nemzetiséget vegyék fel a romániai választási jegyzékbe.

Mintegy a fanariótákról szóló fejezet folytatásaként a könyv harmadik fejezetében az egyik kiemelkedő képességű fanarióta uralkodó – Alexandru Ipsilanti (1725–1807) – életének és főleg uralkodásának konkrét példáján mutat rá ennek a törökök által bevezetett sajátos uralmi formának a körülményeire, lehetséges eredményire és buktatóira.

Ipsilanti felemelkedésének és bukásának bemutatása kapcsán egy mondhatni tipikus fanarióta család pályáját és annak főbb tényezőit ismerhetjük meg, melyben a szerényebb kezdetek után több nemzedék tehetséges képviselői lépnek mind magasabbra az Oszmán Birodalom ranglétráján.

A részletekbe menő rokoni kapcsolatok bemutatása mellett csak sejteni lehet az állam az államban „fanarióta kis társadalom” nagyon is komplex struktúráját, erővonalait, melyek feladatuknak tekintették ennek a görög közösségnek a folyamatos megerősítését és megvédését a török uralommal szemben. A fanarióta családok önfenntartó reflexein túl, ha mégannyira hátrérből is maradt, felsejlik a konstantinápolyi ortodox patriarchátusnak a fanarióta „személyzeti politikában” játszott szerepe, azok kiválasztásában, akikre szintén a közösség érdekeinek a képviselője hárult. Ugyan mint egy virtuális központi kormány, a patriarchátusnak és intézményeinek (szinódus, a mellette működő iskola) kulcsszerepe volt a fanarióta érdekek érvényesítésében, pozícióik megszerzésében és megerősítésében a szultán igazgatta államban.

Mivel a birodalom és a fanarióták közötti sajátos „munkamegosztás” (valójában szimbiózis) jegyében a fanariótákra hárult nem csupán a fordítás feladata, hanem számos diplomáciai feladat ellátása is, a diplomáciai, illetve gazdasági feladatokra készítettek fel a jelentős fanarióta családok gyermekeit a patriarchátus mellett működő iskolában. Külön hangsúlyt fektettek a fanarióta gyerekek nyelvtudására, akik el kellett hogy sajátítsák nyilván a latin és valószínűleg a német mellett az olasz és a francia nyelvet is. Ennek a sajátos iskolázottságú rétegnek köszönhetően jutnak el Nyugat-Európából a 18. század második felétől a korszerű kormányzás, a felvilágosodás eszméi is a török birodalomba, de főleg a fanarióta közegbe.

Alexandru Ipsilanti kétszeri havasalföldi (1774–1782, 1796–1797) és egyszeri moldvai uralkodása (1786–1788) reformok sorát eredményezte. Eltérően a fanarióta ralkodók többségétől a pénzszerzés mellett őt nem csupán alattvalóinak a könyörtelen kiszípolozása hajtotta, hanem számos észszerűségi szempont, amikor bevezeti reformjait. Adó- és igazságügyi reformja, törvénykönyve és utasítása, hogy a bírói ítéleteket írásba kell foglalni, legalább annyira elősegítették az államapparátus egészének jobb működését, mint gazdasági döntései. Karitatív jellegű adományai, főleg amelyeket a fontosabb Athosz-hegyi vagy konstantinápolyi kolostoroknak tett, mecénási tulajdonságairól tanúskodnak.

Még jelentősebb azonban a bukaresti „fejedelmi akadémia” (Szt. Száva) korszerű iskolává fejlesztése, görög tanárokkal, 12 éves ciklusával és az európai évszázados oktatási úzushoz igazodó tananyagával, melyben jelentős szerepe van egyik közeli munkatársának, Eliadès Manassisnak. Az ő egyéni tulajdonágai egyidejűleg tükrözik a kései fanarióta korban érvényesülő nemzeti törekvéseket, személy szerint az ezt szolgáló nemegyszer rendkívüli és szívós egyéni tulajdonságokat, a rugalmas viszonyulást a megváltozott körülményekhez

Az a sokrétű képzés, az az évszázados kisebbségi „boldogulási hagyomány”, nemkülönben az Oszmán Birodalom érdekében folytatott diplomáciai tevékenység, valamint az európai erőviszonyokban bekövetkezett változások – a Habsburg és a Cári Birodalom térfoglalásai – ráébresztik Alexandru Ipsilantit, akár csak fiát, Constantint is, a helyzet megváltozása által megkövetelt „helyezkedés” szükségességére, ami nem volt más, mint a saját, illetve saját közössége távlati nemzeti tervei érdekében a Török Birodalom érdekeivel szemben folytatott kétkulacsos politizálás. Alexandru Ipsilanti uralkodásának részletes bemutatásával a szerző egyéjszét vázolni kívánja azt a megváltozott geopolitikai hátteret, amelyben ez a jeles uralkodó tevékenykedett, másrészt azt a nemzetközi közeget, amely az előbb említetteknek túl török viszonylatban csak részben volt képes változtatni a román fejedelemségek státuszán.

Ez a kollektív törekvés vezetett el és tetőzött az Alexandru Ipsilanti unokája által vezetett 1821-ben megkezdett görög szabadságharc kirobbanásához a Tudor Vladimirescu által vezetett román nemzeti jellegű felkelés leverése után.

Összefoglalásul és a fentiek továbbgondolása végett Borsi-Kálmán Béla feltesz néhány – látszólag retorikai – kérdést. Az, ami a fentebb taglalt kérdések kapcsán őt foglalkoztatja, azaz hogy a Balkánról beáramló görögöknek vagy úgy mond „görögöknek” vagy görög műveltségűeknek, illetve és elsősorban az ugyancsak délről beáramló arománságnak miként sikerül kama-toztatni addigi életviteléből eredő ismereteit, 1821 után „mi történik a »fanarióták« által felhalmozott tudással, diplomáciai tapasztalattal és »kapcsolati tőkével«” a második hazájuknak felvállalt dunai román

fejedelemségek valamelyikében. Mindez azután, hogy nem sikerült nekik egy remélt új „bizánci birodalom” feltámasztása.

A válasz az több mint egyértelmű: ez a görög nyelvet is beszélő népesség kulcsszerepet tölt be az egyes balkáni népek nemzeti mozgalmában, *ami-ként a románokéban is*. Miközben Havasalföldön és Moldvában a társadalom minden szintjén lejátszódik egy természetes keveredés, „könnyűszerrel »fedezi fel« saját eredeti (igen gyakran vérségi) kötelékeit az alakulóban és modernizálódóban lévő »befogadó nemzettel«” E vonatkozásban a szerző összefoglalja azokat a Bizáncig visszanyúló elemeket, amelyekből a 19. század végére felépül a román nemzeti identitástudat, a román nemzeti állam, „Nagy-Románia” ideológiája. „A román diplomácia és politikáinak egyik bölcsője Konstantinápolyban ringott, és a hármas összefonódás az elitek szintjén: a török-fanarióta rendszer szorításában kialakult túlélési/manőverezési készség és intuitív képesség; társadalomtörténetileg: polgári érdekű város-lakó aromán (kis részben: bolgár, macedo-szláv, továbbá albán) rétegek állandó és folytonos/folyamatos bevándorlása a Balkán-félszigetről; politikailag, eszmetörténetileg: az erdélyi román intelligencia jeles képviselői által kidolgozott és általuk a Kárpátokon túl is elterjesztett dáciai román őshonosság tana révén sikeres román befogadó- és integrálóképesség – s végül, de nem utolsósorban: kivételesen kedvező, ismétlődő geostratégiai csillagállás(ok) (vég)eredménye.”

Ellenpontozva az előző fejezetek megállapításait, a könyv negyedik fejezete, amiként a címe is utal rá – *Manasséstől Manaszsig* –, a szerző két korábbi művének – *Őt nemzedék és ami előtte következik* (2006), *Iff. Niamessny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)* (2010) – az eredményeit összegezve, egy „görög” (?) „identitású”/kötődésű (?) macedoromán család több nemzedékének a sorsát követi és tanúsítja az arománság alkalmazkodó egyben integrálódóképességét egy szá-mára gyökeresen ellentétes, de mindenképpen más-milyen hagyományú közegbe.

Ennek a családnak az „őse” az az aromán Eliadès Manassès/Manassis (1733–1813), akinek már az apja is fanarióta közegben tevékenykedett. Eliadès Manassès/Manassis fia, mint láttuk, Alexandru Ipsilanti egyik

kitűnően képzett munkatársa, ha nem éppen barátja (!?) és a reformer uralkodó tanügyi elképzeléseinek megvalósítója. Ő az, aki létrehozza Bukarestben az európai igényű fejedelmi iskolát („akadémiát”), melynek egyben tanára, majd rektora, és aki felépíti annak új és korszerű épületét. Oktatói pályája mellett a havasalföldi politika és barátja mozgalmas sorsának közepette neki még arra is van ideje, hogy Páduában és Bolognában, a közép-európaiak által oly kedvelt egyetemeken el-sajátítsa az orvosi tudományt. És mindezekon túl ő az, aki képes ellátni Ipsilanti diszkrét politikai megbízásait Európában, különösképpen Ausztriában. Fejedelmi barátja és annak családjának sorsa viszi Eliadés Manassés/Manassist arra a sok évszázada kitaposott útra, amelyre elsősorban a két román vajdaság/fejedelemség uralkodói és azok hívei kényszerültek, amikor konfliktusba kerültek a törökökkel. Így kerül ő orvosként Nagyszebenbe, ahol harminc évig szolgálja a várost és az ottani „görög” (valójában aromán) kereskedőház közösségét, egyben a Habsburg Birodalom érdekeit. Mikor Ipsilanti meghatalmazottjaként, mikor saját sorsának kovácsaként tevékenységének végeredménye a Habsburg Birodalom által biztosított állampolgárság. A fanarióta közegeből hozott és évszázadokon át kialakított alkalmazkodási képesség megmagyarázza egyértelmű optálását Erdély és Ausztria mellett, még akkor is, amikor vissza-visszatér Havasalföldre néhai uralkodójához újabb feladatok elvállalására.

Manassés Eliadés a Habsburg Birodalom alattvalójaként és Nagyszeben tiszteleire méltó polgáraként, az ottani „görög” kereskedőház tagjaival is fenntartott szoros kapcsolata életének e második szakaszában is széles kitekintést biztosított számára a térség gazdasági életére, változóban lévő erőviszonyaira, melyek között képes meghozni az érdekeinek megfelelő döntéseket. Valójában nemcsak a saját, hanem egyben családja gazdasági pozícióinak továbbfejlesztője volt, azután, hogy feleségül vette egy dúsgazdag macedóniai (aromán?) nagykereskedő lányát, Mannicati Erzsébetet.

Fia, György (1782–1859), akit apja még a bukaresti fejedelmi iskolába járatott, annak jeles tanulójaként, apját követi a Habsburg Birodalomba és a nyomdokaiba lépve sikeres gazdasági-pénzügyi „szakember” lesz. Házassága Szissami Ágnessel, aki ugyancsak egy

aromán családból való (apja Hadzsi Mihály, Törökbecse birtokosa!), nyilván új távlatokat nyit az akkor már torontáli táblabírónak titulált György előtt. 1813. január 8-án Ferdinánd császár és királytól Manasz György gyermekeivel együtt egyrészt apja érdemeire való tekintettel, másrészt az ő jelentékeny anyagi támogatásainak következményeként, nemkülönbön „egyesek javaslatára” nemeslevelet nyer. Ebben az évben megvásárolja a kincsártól a Temes vármegyei Hodony birtokát. (A címerpajzs elemei egyszerre utalnak a család származási helyére (három hegycsúcs és a Havasalföld címerére emlékeztető fekete holló), egyben György apjának orvosi tevékenységére (ld. az Aesculapius-bot).

Hodony birtokának megszerzése, majd 1834-ben ennek előnévként való használatának engedélyezése az uralkodó részéről újabb potom 82 503 forintért, jelzi György sikeres pályafutását. Fia, Szilárd, aki szintén nemescsaládból származó leányt – rudnai Nikolić/Nikolics Zsófia – vesz el feleségül, pénzügyi szakemberként a temesvári országos pénzügyigazgatóság főtanácsosa, később pedig udvari főtanácsos. Fiai továbbhaladnak felfelé a társadalmi ranglétrán: György a kisbecskereki kerületben megválasztott képviselő, lánya Ágnes egy ugyancsak Nikolić/Nikolics nevű képviselő felesége lesz, míg fia, Gyula Temes vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának tagja. Utóbbi integrálódásának jele, hogy gyermekeit illetően reverzálist ad feleségének, murányi Murányi Erzsébetnek, akik ekként már katolikusok. Míg Gyula György nevű fia örökbefogadás révén bárói címet nyer, Margit lánya dr. Niamesny Mihály felesége lesz.

Ennek az aromán családnak az integrálódása a magyarországi társadalomba, esetünkben a Bánságban, egyáltalán nem egyedi. Talán inkább az az érdekes, hogy az egykori bizánci ihletésű, független görög állam helyreállításán munkálkodó fanarióták szűkebb köréhez tartozó Eliadés Manassés leszármazottai miként csinálnak karriert, és lesznek birtokosakká, válnak a megszerzett nemesi rang birtokában a magyar társadalom teljes jogú tagjaivá, amelyet magukénak vallanak. Ennek eklatáns bizonyítéka az az ifjabb Niamesny Mihály, aki 1919–1920-ban mint a trianoni döntés ellen szervezkedő temesvári fiatalok egyik „vezére” az újonnan berendezkedő román

impérium által megszervezett temesvári leventeper egyik áldozata lesz.

Mintegy végkövetkeztetésként ezek után a szerző megállapítja: „Ez, persze erősen leegyszerűsítve, úgy is mondható, hogy a fejlődés, a művelődés, a gazdasági gyarapodás, a civilizációs előmenetel, valamint (s ezek következtében is) a társadalmi ranglétrán való felkapaszkodás, illetve a presztízshierarchiában való emelkedés – mint önmagában való értékek – tudati és tudatalatti síkon egyaránt összefüggésbe kerülnek a magyar állam, a »hon« (Hungária), a magyar nép (nemzet), a magyar nyelv, a magyar történelem, kultúra, hagyomány- és érzelmvilág, önszemlélet és mitológia elsajátítandó értékeivel, a magyar állam intézményrendszerébe és közéletébe való betagozódás-integrálódás vágyával, igényérvélés célkitűzésével. Ennek »következése« először a magyar nyelv megtanulása, egyre gyakoribb, készségszintű használata, majd végleges átvétele.”

Valójában a Manassis/Manasz család sorsának illetően alakulása és nem csak az övék tipikus példája annak a természetes asszimilációs folyamatnak, amelyik lejátszódott az új- és legújabb kor folyamán Magyarországon, azaz a Magyar Királyság területén. A nagymérvű gazdasági szemléletváltás, amelyre sor kerül ebben a korban, maga után vonta az ilyen jellegű folyamatokat.

Borsi-Kálmán Béla könyve tükrözi nem csupán a szerző rendkívüli szakmai tájékozottságát, hanem ennek birtokában egészen újszerű megvilágításba kerül a románság történetének egyik jelentős korszaka és annak szereplői. Egy sokkal árnyaltabb képet ismerhetünk meg a fanarióta korszakról, annak szereplőiről és értékrendjükről, arról az erőtéről, amelyben ők tevékenykedtek. De ugyanakkor megismerhetjük a Balkán egyik meghatározó tényezőjét, az arománokat és szerepüket a térségben, mind a Balkánon, mind a két dunai román fejedelemség történetében, sőt még azok határain is túl. A fanarióták és az arománok közötti összefüggések legalább olyan érdekes kérdések, mint a történelem során kialakult, túlélési ösztöntől életre hívott rendkívüli beilleszkedési tulajdonságaik.

E sokrétű kérdések taglalásakor a szerző rávilágít olyan összefüggésekre, egyben felvet olyan újabb

elméleti kérdéseket, mint például a balkáni népek és különösképpen az arománok identitástudatának és ebből következően szerepvállalásának kérdése.

Az arománok jelentősége a modern Románia kialakulásában s ennek következtében meghatározó befolyásuk a két román fejedelemség demográfiai összetételére, társadalomképére és nemzeti identitástudatára kétségtelen. A balkáni románság sajátos identitástudata, amely az ortodoxiával együtt megörökli az egykori bizánci államiság hagyományát, uralmi reflexeit, beépül annak a különösképpen regáti románságnak az identitástudatába, amely – minegy az egykor megélt birodalmak visszképeként – domináns nemzetként megpróbálja kiélni uralmi ösztönét.

Borsi-Kálmán Béla könyve ráirányítja a figyelmet a román identitástudat egy nagyon érdekes vonására, nevezetesen annak sokrétűségére, ami visszavezethető a román társadalom elitjének földrajzilag és történelmi korszakokként más-másmilyen jellegű összetevőire, azok minőségére és értékrendjére. Mivel a saját állam, mint köztudott, szintén az identitástudat része, és a románság esetében későbbre alakult ki, akkor is töredeztet formában, sőt „teljes” kiteljesedésére – ld. Nagy-Románia – csak az első világháború végén kerülhetett sor, nem volt elég idő egy egységes szemléletű nemzeti elit és ebből következően egy egységes román identitástudat kikristályosodására. Ez a magyarázata annak, hogy az ún. „román identitástudat” mellett a mai Románián belül napjainkig párhuzamosan léteznek egymástól eltérő regionális identitástudatok: erdélyi román és regáti román identitástudat, illetve a hangsúlyosan sajátos jegyeket felmutató moldvai identitástudat.

Mindezek ismeretében egyáltalán nem véletlen, hogy az egykori fanarióta és főleg sok évszázados kisebbségi körülmények között kialakult társadalmi és politikai reflexek birtokában a jelenkorban a román elit és főleg a politikum identitástudatának más-más oldalát felvillantva próbálja meg érdekeit érvényesíteni, amiképpen tette ezt a múltban is.

A könyv címe, ha áttételesen, de lefedi a könyv egyes fejezeteiben leírt jelenségeket.

Vekov Károly